

Latijnse en Franse damtermen bij Cordier

Franco Pratesi

Buiten enkele vroegere verwijzingen naar ferses, waarvan de betrekking tot het damspel door verschillende auteurs wordt bestreden, is de eerste zekere Franse verwijzing naar damspel uit de eerste dekade van de 16e eeuw. Volgens Murray behoort de tweede verwijzing in chronologische volgorde tot de gekombineerde lijst van spellen door Rabelais ingevoegd in zijn herziene meesterwerk; om de datum te bepalen waarop dat geschreven is moet waarschijnlijk enkele jaren in mindering gebracht worden op de editie van 1535. Later volgden enkele andere verwijzingen, maar deze zijn hier te verwaarlozen - stap voor stap naderen we een tijd waarin het gewoon wordt om verwijzingen te vinden, ook uit andere landen, en een fundamentele bijdrage aan de technische damliteratuur komt uit Spanje.

Hier doe ik verslag van een andere verwijzing uit een Frans boek, gedrukt in Lyon 1538. De bron van deze vondst is geweest, H .J .Clodius, *Primae lineae bibliothecae lusoriae sive notitia scriptorum de ludis praecipue domesticis ac privatis ordine alphabetico digesta*, Leipzig 1766, een bibliografie van schrijvers over spellen. Op p. 56 vermeldt het Corderius' boek uit 1538 en verwijst naar hoofdstuk 38 waar verschillende spellen, in die tijd in Frankrijk gebruikt, behandeld zijn. Ik kon de originele tekst nagaan, een boek van 621 bladzijden, *Maturini Cordierii de corrupti sermonis emendatione* Apud Seb. Gryphium, Lugduni 1538. Het voorwoord van de auteur is gedateerd december 1532 en wij mogen veronderstellen dat onze verwijzing ten minste tot dat jaar behoort. Aldus is dit even oud als de vermelding bij Rabelais, of mogelijk nog iets ouder.

Een paar woorden dienen aan de auteur gewijd te worden. Mathurin Cordier is geboren in 1479, waarschijnlijk in de buurt van Rouaan. Hij studeerde in Parijs en werd een zeer goed leraar op een eenvoudig niveau, in het bijzonder in Latijn. Hij was een katholiek priester, lesgevend in Parijs en Nevers; toen werd hij bekeerd tot het gereformeerde geloof en verbleef voor de rest van zijn leven in Zwitserland, waar hij zich aansloot bij de beroemde Calvijn, zijn vroegere leerling. Tijdens

zijn laatste jaren in Genève (waar hij overleed in 1564) gaf hij zijn baan als professor op om les te geven aan jongere leerlingen, daar hij zich realiseerde dat zijn kennis en ervaring juist voor hen meer nodig was. Ook de meeste van zijn boeken, welke vele herdrukken ondergingen, waren bedoeld voor de schooljeugd. Er werd gebruik gemaakt van Latijnse grammatica en ze waren verrijkt met morele lessen.

Ook het hier onderzochte boek herbergt een kollektie taallessen, met veel Latijnse uitdrukkingen en hun Franse vertaling. Al deze uitdrukkingen zijn verzameld met betrekking tot uiteenlopende onderwerpen, vaak van praktische waarde. Veelvuldige variaties op eenzelfde thema zijn gevonden, en ook werkelijke herhalingen; deze lijken niet te wijten aan onachtzaamheid, maar meer om deze lezer aan de inhoud te helpen herinneren. Het hele werk verschilt niet substantieel van de hedendaagse meertalige conversatie-gidsen voor buitenlandse toeristen. Destijds schreven ook Erasmus en Vives Latijnse werken over bekende onderwerpen; deze werden vele malen herdrukt en voorzien van een gelijklopende vertaling in één of meer Europese talen. In afwijking tot andere werken uit die tijd, namen zij spellen en tijdverdrijf op in hun beschrijving. Overigens, het zij opgemerkt dat uittreksels over spellen, juist uit deze drie bronnen – Erasmus, Vives en Cordier – soms verzameld en te samen gedrukt werden, aldus bruikbare verwijzingen vertegenwoordigend over de voorbije geschiedenis van verschillende spellen.

In Cordier's boek zijn twee hoofdstukken waarin spellen behandeld worden, 38, een algemeen overzicht, en 58, waarin een balspel enigszins gedetailleerd beschreven wordt. In het geheel worden er veel spellen genoemd en van enkele daarvan kunnen we de regels begrijpen, zelfs als de auteur onderwerpen behandelt die bekend zijn aan de lezer en hij niet de moeite neemt de details uit te leggen. In het algemeen verkrijgen we uit dit werk in het bijzonder informatie over de betrokken technische termen. De meest uitgebreide behandeling verwijst naar balspelen, waarvan enkele soorten apart worden beschreven; enkele buitenspelen worden eveneens behandeld. Het tijdverdrijf binnenshuis ontsnapt ook niet aan de aandacht van de auteur. Bij kaartspel is het commentaar dat dat niet past voor jonge mensen, zodat straf op zijn plaats is. Over het schaakspel krijgen we nauwelijks meer informatie dan de namen van de stukken. Laten we voor het damspel de integrale beschrijving onderzoeken van het gedeelte waarin daaraan gerefereerd

wordt, het meest relevante voor ons, overgenomen van de bladzijden 450-1.

XXXVIII, 46: A. Ludamus ad dominas. Iouons aux dames. B. Non habemus tabularium. Nous nauons point de tablier.

A. Ludamus calculis. B. Non habemus fritillum.

Calculi, sunt orbiculi, quibus luditur in fritillo. Les tables pour iouer aux dames, ou aultre ieu du tablier.

Martialis, Hic tibi bissenno numeratur tessera puncto. Calculis hic gemino discolor hoste perit.

Varietas. Calculis, Scrupi. Apud Budaem.

Hic fritillus, est tabula lusoria. Vng tablier pour iouer aux dames, ou aux eschetz, ou a quelque aultre ieu.

Varietas, Fritillus, Alueus, Aluéolus.

Tabula interpicta pro fritillo dicitur ab Hieronymo Vida: qui nostra aetate de ludo latrunculorum carmine scripsit eleganti.

Aldus verkrijgen we uit deze ene beschrijving de technische termen voor het damspel zowel in het Latijn als in het Frans; zij hebben betrekking op de namen van het spel, de stukken, het bord, zoals van een van de vele diepgaand bestudeerde woordenboeken, met hetzelfde doel, maar met het voordeel dat de woorden zijn ingevoegd in de specifieke kontekst van het spel. Samen met de Franse vertaling vinden we voorbeelden, verwijzingen, zowel als lijsten met Latijnse synoniemen. Laat ons de voor het damspel gereserveerde namen schetsen:

Onderwerp	Latijn	Frans
spel	ad dominas	aux danten
stukken	calculi, scrupi (tabularium, fritillum)	tables
bord	(alveus, alveolus, tabula) (lusoria, tabula interpicta)	tablier

Een interessant punt kan een volgende getuige zijn voor het gebruik van fritillus voor het speelbord. Oorspronkelijk was de fritillus de dobbel-beker, maar dit woord werd in die tijd al algemeen gebruikt voor elk speelbord. Andere punten waardoor de bekende bronnen bevestigd worden zijn het gebruik van het meervoud voor de naam van het spel in

beide talen – dominae en dames, en het gebruik van tables voor de dam-schijven en andere bord-spelen. Men mag veronderstellen dat met dames hier hetzelfde bedoeld wordt, maar dat wordt hier niet uitdrukkelijk gesteld. Het citaat van Martial is bekend bij de kenners van “ludus latrunculorum. Voor Budaeus, zelfs voor het feitelijk citeren van tablier, zie A.van der Stoep *A History of Draughts* 1984, pag. 31 en 48. Tabula interpecta komt van Vida’s schaakgedicht, maar is slechts een door de dichter verzonnen term in dit speciale geval. Onder andere carmine eleganti komt niet overeen met de best mogelijke spelling, maar in zulke zaken zijn wij niet geïnteresseerd.

Konkluderend is deze verwijzing zeer bruikbaar, daar het een complete serie technische termen verschaft, in het bijzonder inzake het damspel. Het is ook nogal belangrijk wat de datering betreft – behalve de verwijzing van 1508, behoort 1532 nog steeds tot de eerste in Europa! Dit is alles wat ik tot nu toe heb kunnen vaststellen. Echter, in het werk van Brunet, waaraan gerefereerd wordt, en in het voorwoord van Cordier zelf, vind ik dat het hier onderzochte boek al in 1530 in Parijs gedrukt was door Robert Estienne. Dezelfde tekst kan verondersteld worden daarin aanwezig te zijn, ook al zal een specifiek onderzoek nodig zijn ter bevestiging.